

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

УДК 330.3(339.9)316.34

Вікторія АДАМИК

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА НЕРІВНІСТЬ У НАЦІОНАЛЬНОМУ ТА ГЛОБАЛЬНОМУ ВИМІРІ: СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД НА ПРОБЛЕМУ

Розглянуто основні аспекти та прояви соціально-економічної нерівності у сучасному світі, серед яких: диференціація за доходами та багатством, гендерна нерівність, розрив у рівні та якості життя між сільським та міським населенням та працівниками з різних галузей національної економіки, освітня нерівність та бідність, нерівність на ринку праці, вікова диференціація добробуту, цифровий розрив та стратифікація. Наголошено на об'єктивній притаманності соціально-економічної нерівності та поляризації в будь-якій економічній системі, як національній, так і глобальній, та її позитивних (стимулюючих) наслідках. Вказано на недостатність оцінювання глибини нерівності лише за допомогою традиційних показників (ВВП на душу населення, коефіцієнт Джині, індекс Кейтца та інших), які не дають змоги виявити всі її прояви та загрози в умовах сучасних політичних та гео економічних трансформацій. Охарактеризовано інтегральні індекси, за допомогою яких можна оцінити соціально-економічні розриви за якісними параметрами, такі як Індекс соціального прогресу, Індекс якості життя, а також Індекс інклюзивного розвитку як найповніший і найбільш придатний для виявлення нерівності на національному та глобальному рівні. Доведено, що нерівність за доходами та багатством (активами) є центральним, однак не єдиним аспектом проблеми нерівності у сучасному світі, а всі прояви (форми) нерівності перебувають у нерозривному причинно-наслідковому зв'язку. Здійснено часткові міжнародні порівняння та проаналізовано ситуацію в Україні (за різними аспектами нерівності). Зазначено, що в останні роки особливо гостро і загрозово для майбутнього соціально-економічного розвитку стоїть питання освітньої нерівності та цифрової стратифікації. Подолання виявлених проблем можливе завдяки інструментарію національної та міжнародної політики з подолання бідності, спрямованій на підвищення рівня інклюзивності економік країн світу та нівелювання дії екстрактивних інститутів.

Ключові слова: соціально-економічна нерівність, диференціація суспільства, гендерна нерівність, освітня бідність, цифровий розрив та стратифікація,

© Вікторія Адамик, 2019.

нерівність за доходами та багатством, міська та сільська нерівність і бідність, міжнародна політика з подолання бідності, інклюзивний розвиток.

JEL: A13, A14, F01, F29, F35, H130, J14

Постановка проблеми. Соціально-економічна нерівність, а також поняття, з нею пов'язані, зокрема диференціація доходів, соціальна стратифікація та поляризація, економічна маргіналізація, є ключовим явищем, що характеризує глобальну проблему бідності. Останні десятиліття внесли суттєві корективи як у саме тлумачення поняття «нерівність», так і в систему інструментарію оцінювання його розмірів та вагомості на рівні кожної окремої країни та в загальносвітовому масштабі. Це пояснюються стрімким науково-технічним прогресом у розвинутих країнах світу та у тих, що швидко розвиваються, появою такого феномену, як цифрова економіка, зміною у підходах до організації сільськогосподарського виробництва, масштабною приватизацією у багатьох країнах світу, актуалізацією необхідності інклюзивного розвитку, усвідомленням у країнах колишнього соцтабору згубності марксистської ідеології щодо вирішення соціальних питань, інтенсивними міграційними процесами, геополітичними змінами, зокрема у Європі тощо. Відповідно з'являється дедалі більше наукових досліджень, які формують новітню парадигму бачення проблеми соціально-економічної нерівності, однак, які часто є доволі контраверсійними одна щодо одної. Зазначене актуалізує проблему дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема соціально-економічної нерівності на сьогодні є об'єктом інтересу дослідників з різних сфер науки: соціологів, економістів, політологів, серед яких чимало вітчизняних та зарубіжних вчених. Так, оцінюванням глибини нерівності та її впливу на різні соціальні та економічні процеси займаються: Д. Аджемоглу, Ф. Альваредо, Е. Лібанова, О. Назарова, О. Примостка, О. Прогнімак, Д. Робінсон, Ф. Чінгано, О. А. Чуприна, О. О. Чуприна. Частина цих науковців, а також багато інших, зокрема О. Гапченко, Ч. Гібсон-Девіс, Т. Зінчук, О. Прогнімак, Дж. Стадвел, О. Гапченко зосередили увагу на окремих аспектах нерівності, її зв'язку з бідністю, а також на пошуках шляхів її зменшення у масштабах національної та світової економіки, зокрема на перспективах інклюзивного зростання.

Опираючись на класичні праці у сфері соціології та економіки, зокрема Е. Дюркгейма, Т. Парсонса, М. Вебера, К. Маркса, С. Кузнеця та ін., використовуючи у своїх емпіричних дослідженнях індикатори нерівності та соціального розшарування, що базуються переважно на показниках доходів, окремі вчені, здебільшого вітчизняні, упускають з поля зору новітні явища в глобальній економіці, які суттєво трансформують бачення проблеми та зумовлюють необхідність зміщення наукової дискусії у дещо інше русло.

Метою статті є узагальнення поглядів на оцінювання ролі нерівності, економічної стратифікації та поляризації у сучасному розвитку суспільства, а також формування цілісної картини соціально-економічної нерівності сучасного розвитку суспільства на основі розгляду різних її аспектів та проявів.

Виклад основного матеріалу. Явище соціально-економічної нерівності притаманне всім суспільствам у всі часи, причому далеко не завжди його можна трактувати як щось негативне у контексті оцінювання детермінант розвитку країни.

На сьогодні дедалі більше вчених, як зарубіжних, так і вітчизняних вказують на певний позитивний вплив нерівності на економічне зростання та інші соціально-економічні показники. Так, Ф. Чінгано (Cingano, F., 2014) [1], О. А. Чупріна, О. Ю. Назарова, О. О. Чупріна [2, с. 140] стверджують, що соціально-економічна нерівність стимулює до венчурного інвестування, зокрема в освіту, оскільки це дасть змогу збільшити доходи в майбутньому, а також може сприяти зростанню заощаджень в країні, оскільки багаті люди менш схильні до споживання, ніж бідні. І перше, і друге припущення є спірним. Більш очевидними є твердження сучасних прихильників функціонального підходу, які наголошують, що відсутність нерівності та стратифікації позбавляє індивідів до самовдосконалення та висхідної мобільності. Крім цього, саме найбільш заможні члени суспільства стимулюють інноваційний розвиток та науково-технічний прогрес, забезпечуючи комерціалізацію технологічних новинок.

Інші аргументи на користь нерівності, зокрема те, що саме багаті формують бюджетні надходження (за умови раціональності податкової системи), не витримують критики, оскільки заперечені досвідом т. зв. «соціально-орієнтованих» країн із міцним середнім класом, який і є основним платником податків.

Водночас зв'язок бідності та соціально-економічної нерівності доведений численними емпіричними дослідженнями. Зокрема, О. Примостка (Примостка О., 2016) стверджує, що наявність соціально-економічної нерівності в країні в умовах обмеженості ресурсів однозначно заважатиме зменшенню бідності за будь-яких темпів економічного зростання та негативно впливатиме на добробут населення [3, с. 81]. Не можна також не погодитися із думкою Е. Лібанової та її колег, (Лібанова Е., 2012), які зазначають, що нерівність та стратифікація призводять до криміналізації суспільства та зростання гри концентрованих інтересів, зокрема доступ до влади лише найбагатших громадян створює передумови для лобізму і корупції [4]. У цьому контексті варто згадати про зв'язок бідності та тероризму, адже саме наявність у суспільстві екстремально вбогих верств населення за умов значної суб'єктивної бідності породжує агресивні настрої та нестійкість до маніпуляцій з боку ватажків терористичних угруповань (Адамик В., Буринська І., 2016) [5, с. 46–47].

Потрібно зазначити, що показники, котрі традиційно використовували для оцінювання соціально-економічної нерівності як на національному, так і на глобальному рівні, а саме індекси Джині, Тейла, Аткинсона, коефіцієнт Пальма та деякі інші, дають можливість визначити розриви (деференціацію) доходів (витрат чи заробітних плат) в середині країни чи між країнами, а отже є недостатніми для відображення повної картини даної проблеми, адже нерівність є явищем багатограним, як і бідність. Крім цього, окремі вчені (Примостка О., 2016) вважають, що необхідно оцінювати нерівномірність розподілу не доходів, а активів(багатства) [3, с. 87]. Так, наприклад, показник «чистого державного майна», що дорівнює державним активам за мінусом боргу, знизився практично у всіх країнах світу до 20–30% (Росія, Китай), а у деяких досяг від'ємного значення (США, Велика Британія). Це відображає зменшення можливості держави перерозподіляти доходи з метою подолання нерівності та бідності. Виняток – країни, що мають великі суверенні фонди завдяки запасам нафти (Норвегія).

Зауважимо, що приватизація, тобто перехід багатства від держави в приватні руки суттєво посилює нерівність у країні. Зокрема, у США частка активів найзаможнішого

1% населення у багатстві країни зросла з 1980 до 2014 року з 22 до 39% за рахунок збагачення 0,1% населення саме завдяки приватизації. Перехід від комуністичної економіки до більш капіталістичної зумовив збільшення частки 10% найбагатших жителів Китаю з 15 до 30% з 1995 до 2005 р., в Росії – відповідно з 22% (Доклад о неравенстве в мире, 2018) [6]. Окрім цього, зuboжіння держави на фоні збільшення багатства приватних власників відображає зменшення можливостей реалізації соціальних програм та інклюзивного зростання.

Недолік методології оцінювання бідності на основі доходів/витрат полягає ще й у тому, що вона не враховує рівень тінізації економіки. У багатьох країнах, що розвиваються, відповідними органами не фіксується від 30 до 70% доходів, причому як осіб з найвищого дециля, так і з нижніх, представлених найманими працівниками, що отримують зарплату «в конвертах». Така ситуація суттєво викривлює реальну картину нерівності. Зокрема, за даними Світового банку та ООН Україна з коефіцієнтом Джині близько 25% (у середньому за останні кілька років) і відношенням доходів найбагатших 10% населення до 10% найбідніших на рівні 4,5–5 разів) входить в групу країн з відносно невеликою нерівністю (для порівняння, у США таке відношення сягає 25–30%) [7; 8]. Однак Е. Лібанова стверджує, що реально розрив у доходах між нижнім і верхнім децилями в Україні сягає 40 разів [8], пояснюючи це недосконалою статистичною базою для оцінювання доходів усіх верств населення, яка не враховує частки тіньової економіки (за офіційними даними у 2018 р. вона становила в Україні 33%, поступово знизившись за останні роки з близько 45%). Зауважимо, що Азейбарджан, для прикладу, з рівнем тінізації понад 50% ВВП також, згідно з розрахунками міжнародних організацій, потрапив у групу країн з порівняно незначною нерівністю. Іншим фактором, який спотворює реальну картину, є відсутність середнього класу в країні – страти, наявність якої б могла пом'якшити поляризацію у суспільстві.

Для виявлення більшої кількості проявів соціальної нерівності, тобто для якісної її оцінки, а отже і для виявлення всіх причинно-наслідкових зв'язків у контексті впливу нерівності на суспільний розвиток саме на міжнародному (глобальному) рівні, було запропоновано низку інших (якісних, агрегованих) індексів, серед яких: індекс гендерного розриву, індекс соціального прогресу, індекс якості життя, індекс щастя, індекс інклюзивності тощо.

Зокрема Індекс соціального прогресу (розраховується з 2013 р.) дає можливість визначити рейтинг країни за трьома групами показників, які характеризують:

1) потреби людини (харчування, доступ до медичної допомоги, води, особиста безпека тощо);

2) основи добробуту людини (доступ до базових знань, рівень грамотності, доступ до інформації тощо);

3) можливості розвитку людини (рівень особистих і громадських свобод тощо).

Зазначимо, що аналіз рейтингів країн за цим індексом показує загалом слабку кореляцію між показниками соціального прогресу та традиційними показниками багатства чи доходів країни, такими як ВВП на душу населення. Так, у 2018 р. перше місце у рейтингу посіла Норвегія (за різними даними, 3-є або 7-ме місце за ВВП на душу населення), а найкращі показники з країн Великої сімки продемонструвала Японія (не входить в тридцятку країн з найвищим ВВП/особу). Водночас США відзначилися

падінням соціального розвитку через погіршення ситуації у сфері освіти, охорони здоров'я, особистої безпеки та інклюзивності. Україна посіла 64 місце з 146 країн світу [7].

Індекс якості життя дає можливість доволі суб'єктивно, хоч і якісно оцінити умови життя населення у різних країнах світу та зробити відповідні порівняння. Традиційно за низкою показників, серед яких очікувана тривалість життя, рівень розлучень, географічне розміщення та клімат, політична стабільність, матеріальний добробут тощо. Серед 80-ти країн світу, які входять у рейтинг, традиційно перші місця посідають країни Північної Європи, Північної Америки, Австралії та Нової Зеландії. Україна ж посідає одне з найнижчих місць.

Необхідно зауважити, що згадані індекси дають змогу охарактеризувати ситуацію соціально-економічної нерівності у світі, однак не можуть бути використані для оцінювання ситуації в кожній конкретній країні.

Найновішим і поки що найповнішим індексом, що інтегрально вказує на нерівність у різних її проявах як у середині країн, так і між країнами є Індекс інклюзивного розвитку (IDI), згідно якого ВВП на душу населення також не вважається репрезентативним показником соціально-економічного становища країни (див. Адамик В., Лебідь Д., 2018 [10]). Не зупиняючись на деталях методики розрахунку індексу, зазначимо, висока нерівність за низкою параметрів за відсутності належної політики інклюзивного розвитку відкинула багато країн із великим ВВП на душу населення на доволі низькі позиції за IDI. Так, США у 2018 р. посіли у рейтингу лише 23-тє місце серед 30-ти розвинених країн [11]. Таким чином, на відміну від попередніх показників, Індекс інклюзивності вказує не стільки на фактичну наявність нерівності в країні, а на макроекономічні, інституційні та політичні детермінанти можливості чи неможливості її подолати і забезпечувати висхідну соціальну мобільність (т. зв. «соціальні ліфти»).

Підсумовуючи результати сучасних теоретичних та емпіричних досліджень нерівності, можна стверджувати, що позитивне економічне зростання та нарощування багатства країни не сприяють зменшенню нерівності та навіть можуть спричинити її поглиблення. Це підтверджують дані міжнародної статистики, згідно з якою статки найзаможніших людей світу зростають швидшими темпами, ніж світовий ВВП. Натомість значна нерівність може призвести до сповільнення темпів економічного зростання, адже поляризація суспільства й усунення від процесів виробництва та інвестування частини суспільства (т. зв. маргіналів) чинить тиск на бюджет та гальмує економічний розвиток.

Для формування повноти картини сучасної проблеми соціально-економічної нерівності необхідно виявити ті її аспекти, які набули особливої актуальності в останні десятиліття, передусім під впливом посилення глобалізації та технологічних трансформацій.

Одним з таких аспектів, який традиційно мав релігійно-соціологічне підґрунтя, але на сьогодні, за винятком невеликої групи країн, набув здебільшого економічного характеру, є гендерна нерівність. Можна констатувати суттєве зниження диференціації за статтю у розвинутих країнах світу, однак переважно за рахунок нижніх децилів. Серед найбагатших людей і надалі домінують чоловіки як за доходами, так і за багатством. Найкраща ситуація у Європі завдяки зміцненню інклюзивних інститутів,

зокрема політиці у сфері освіти та нарахування заробітних плат [6]. Зокрема, Ісландія законодавчо затвердила рівність зарплат чоловіків і жінок.

Найбільш яскраво нерівність між статями спостерігається на ринку праці, причому здолати її, за підрахунками експертів Всесвітнього економічного саміту в Давосі, можна буде не раніше, ніж через 170 років. Жінки суттєво обмежені у виборі професій, у кар'єрному рості та у зарплатні. Ситуація ускладнюється, якщо суспільство поляризоване без середнього класу: у цьому випадку жінки з нижніх децилів змушені виконувати ту домашню роботу (фактично безоплатно надавати побутові послуги), для якої багаті верстви суспільства наймають працівників. Це, з одного боку, помітно знижує продуктивність праці жінки на робочому місці, а з іншого, – стримує розвиток сфери послуг та відповідно вирішення проблеми безробіття.

За даними державної статистики, українки отримують щонайменше на 28% нижчу платню, ніж чоловіки, рідко посідають керівні посади, особливо в органах влади [12]. Гендерна сегрегація, як зазначають І. Єфанова та Т. Марценюк (Єфанова І., Марценюк Т., 2017) заважає раціональному заповненню робочих місць на ринку праці, що суттєво знижує його ефективність [13, с. 10].

Окрім гендерної нерівності, спостерігається значна різниця за багатством між особами різного віку. Особливо вона помітна у розвинутих країнах, зокрема у США, причому на користь людей похилого віку, які є значно заможнішими, ніж, скажімо, сім'ї з дітьми. Підраховано, що близько 50% останніх живуть у борг (чисте багатство дорівнює близько 233 дол. США боргу) (Gibson-Davis, Ch., Percheski, Ch. 2018) [14]. Пом'якшити таку нерівність дає змогу раціональна фіскальна політика: застосування прогресивних податкових ставок та різноманітні податкові пільги.

У країнах, що розвиваються, ситуація діаметрально протилежна: через недосконалість пенсійної системи найбільш важливими є, як правило, особи саме пенсійного віку. Значний тиск на бюджет спричинений тим, що на одну працездатну людину припадало чотири пенсіонери, нещодавно спонукав уряд КНР переглянути політику народжуваності; у багатьох інших країнах особи похилого віку через мізерні пенсії фактично живуть на утриманні молодших членів сім'ї. Оцінити розрив у доходах між пенсіонерами та працюючими членами суспільства можна за специфічним індексом Кейтца, який вказує на відношення середньої пенсії до середньої номінальної зарплати в країні. Так, на кінець 2018 р. середня пенсія в Україні становила 2479,2 грн., а середня номінальна зарплата – 10573 грн. (Державна служба статистики, 2019) [15], тобто індекс Кейтца становив близько 23%¹, тоді як рекомендоване МОП значення цього коефіцієнту – не нижче 55%. Враховуючи те, що фактичні зарплати суттєво відрізняються від номінальних у зв'язку із вищезгаданою тінізацією економіки, можна оцінити реальний розрив між пенсіонерами та працездатним населенням як ще більший.

На думку експертів Центру Разумкова, основною проблемою пенсійного забезпечення в Україні є верхнє обмеження розміру зарплати, з якого стягується єдиний страховий внесок. Таким чином, основне фіскальне навантаження у цьому випадку падає на осіб з низькою і середньою зарплатою.

¹Власні розрахунки автора.

Така ситуація створює значну соціальну напруженість у суспільстві та деформує ринок праці, оскільки за гострої нестачі робочих місць частина з них займається пенсіонерами, які вимушено продовжують працювати.

Окрім вікової нерівності у багатьох країнах світу спостерігається розрив у доходах та показниках якості життя між сільським та міським населенням, зайнятим переважно у промисловості (т. зв. «дуалізм економіки»). Це явище переважно притаманне ресурсоємним державам, що стрімко розвиваються, та перехідним економікам. Наприклад, у Китаї впродовж трьох десятиліть провадилась активна підтримка розвитку промисловості, натомість сільське господарство з його архаїчними засобами виробництва суттєво відставало. Дж. Стадвел (Studwell, G., 2017) зазначає, що попри реформування аграрного сектора, в тому числі й у частині бюджетно-фіскальної політики, доходи сільських жителів відрізняються від доходів містян втричі, хоч темпи зростання розриву і вдалося дещо стримати [17]. Основною причиною такої ситуації є відсутність у китайських фермерів права на землю та свавілля місцевої влади, яка відбирає земельні ділянки з метою продажу їх зарубіжним холдингам.

Подібна проблема існує й в Україні: великі агрохолдинги витісняють з ринку дрібніші фермерські господарства, посилюючи бідність у селах. Водночас збільшується кількість т. зв. «особистих селянських господарств», які позбавлені державної підтримки, не володіють достатнім для ефективної економічної діяльності обсягом обігових коштів, не отримують тих соціальних благ, зокрема освітніх, медичних, побутових послуг, які доступні для міського жителя (Зінчук Т., 2016) [18]. Відсталість села є суттєвим екстрактивним інститутом економічного розвитку країни, оскільки поляризує соціум за рівнем добробуту і заважає реструктуризації національного господарства відповідно до вимог інформаційного суспільства.

Необхідно зазначити, що на сьогодні, актуалізується проблема не лише нерівності в якості життя між селянами та городянами, а й поляризація за добробутом всередині міст. Це характерно переважно для мегаполісів, де зосереджується основне багатство країни і водночас проживає чимало маргіналів. Основна причина як сільської, так і міської бідності полягає у проблемі зайнятості населення, однак глибинні причини і пояснення ситуації різняться і є предметом дослідження соціологів та психологів. На поверхні ж лежить нерівність в освіті, яку можна вважати основною детермінантою практично всіх охарактеризованих вище видів соціально-економічної нерівності.

Дослідники Організації економічного співробітництва і розвитку стверджують, що нерівність в освіті не вдалося здолати навіть тим розвинутим країнам, де впроваджені найбільш лояльні освітні програми. При цьому, залежно від рівня доходів сім'ї, різняться якості та результати навчання не лише у вищих навчальних закладах, а й у середніх. Так, наприклад, у Німеччині успішність учнів із сімей із низьким доходом становила 15%, а в інших 34-х розвинутих країнах світу – в середньому 21%. Серед дітей, чиї батьки не закінчили школу, випускні іспити змогли здати лише 3,4% у Чехії, 6,1% – у Словаччині, 6,7% – в Італії, тоді як у Фінляндії – 34%, а в Новій Зеландії – 39% [19].

У міжнародному моніторингу освітніх процесів використовується такий термін, як «освітня бідність» (Global Education Monitoring Report, 2018) – охоплює осіб 20–24 років, які навчалися менше 4-х років. Відповідно, найгірша ситуація спостерігається

у країнах на Південь від Сахари, де в середньому 21% населення з зазначеної групи охоплені «освітньою бідністю», 25% жінок, 16% чоловіків, 28% сільських жителів, 9% міських і 7% осіб з найбагатших верств населення. Трохи кращі показники у країнах Центральної та Західної Азії – в середньому 15% населення, Східній і Південно-Східній Азії – 4%, Латинській Америці та на Карибах – 3%. У країнах Європи і Північної Америки освітня бідність не діагностувалася [20] (див. табл.1).

Таблиця 1

Частка осіб, що перебувають у стані освітньої бідності, %

Групи країн за рівнем доходів	Середнє значення	Чоловіки	Жінки	Сільські жителі	Міські жителі	Найбідніші	Найбагатші
З низьким рівнем доходів	31	23	38	40	14	51	11
З доходами, нижчими, ніж середні	12	9	15	15	7	33	9
З доходами, вищими, ніж середні	3	-	-	7	2	7	1
З високими доходами	1	-	-	1	0	2	0

Джерело: розроблено автором за даними сайту «World Inequality Database on Education». Режим доступу: <https://www.education-inequalities.org/>.

Слід зауважити, що в умовах становлення інформаційного суспільства найбільшої ваги набуває доступ до якісної вищої освіти, адже її здобуття теоретично забезпечує можливість отримання високооплачуваних робочих місць, а отже, збільшення добробуту. Проте експерти наголошують на суттєвому застереженні щодо корпоративного управління: у бідних країнах чи у багатих з високим рівнем поляризації суспільства діти з малозабезпечених сімей попри хорошу освіту вкрай рідко потрапляють у топ-менеджмент.

Україна характеризується значною освітньою стратифікацією. Незважаючи на те, що державою запроваджена, здавалося б, справедлива система вступу у вищі навчальні заклади, сегрегація та стратифікація у дошкільних закладах та у середній школі знижує можливості для отримання вищої освіти особами нижчого рівня достатку (Оксамитна С., 2014) [21]. Освітня реформа, апологети якої вказують на проблему «overeducation» («переосвіти») в нашій країні, на нашу думку, легітимізує диференціацію можливостей отримання повної середньої освіти та посилює освітню нерівність, а це відповідно загрожує гальмуванням інноваційного розвитку економіки та відповідних структурних перетворень. Позбавлення шансу навчатися у ВНЗ ще у школі може призвести також до поглиблення міської бідності та районування міст за сферою діяльності та рівнем доходів мешканців (як це було у більшості мегаполісів ХІХ – першої половини ХХ століття), що суперечить концепції розбудови т.зв. «розумних міст» (smartcities).

Надзвичайно ємним і важливим для глибокого дослідження аспектом нерівності у сучасному світі є т. зв. «цифрова нерівність», яка має чимало пов'язаних з проаналізованими вище видами нерівності проявів.

Гапченко О. (Гапченко О., 2013) характеризує цифрову нерівність як «...розрив між країнами світу за можливостями доступу їх громадян, домогосподарств і суб'єктів господарювання до сучасних інформаційно-комунікаційних технологій та їх ефективного використання у цілях економічного зростання та розвитку, зумовлений асиметричністю рівнів наукових, соціально-економічних, інституціональних і технологічних досягнень, що загрожує поглибленням міжнародних диспропорцій та загостренням внутрідержавних дисбалансів» [22]. Існує чимало причин та проявів цифрової нерівності, серед яких: високий рівень абсолютної бідності у багатьох країнах, несумісної з використанням високих технологій у роботі та побуті; гендерна нерівність та релігійні упередження; інерційність освітянської сфери та брак фінансових ресурсів для її технологічного оновлення, що особливо характерно для сільської місцевості; геронтологічні та психологічні чинники; рівень технологічної озброєності ринку праці та професійна сегрегація працівників, що проявляється у різних можливостях та рівні потреби використовувати комп'ютерні засоби та мережу Інтернет тощо; рівень інклюзивності економіки; технологічний розрив між країнами (впродовж останніх десятиліть традиційно лідерами в інформаційній галузі були Японія та США; на сьогодні намагається отримати першість Китай); структурні диспропорції національної економіки, що заважають інноваційному розвитку.

Окрім перелічених та доволі глибоко досліджених як вітчизняними, так і зарубіжними вченими чинників цифрової нерівності, варто наголосити й на інших її аспектах. Перший із них проявився у розвинутих країнах світу ще наприкінці 1990-х років ХХ ст., коли винахідники та власники компаній у сфері high-tech, інформації та мас-медіа за рахунок стрімкого розвитку галузей та відповідної реакції фінансового сектора нарощували свої статки, швидко переміщувалися «соціальним ліфтом» та потрапили у страту найбагатших людей світу. Так, у 2018 р., за даними Forbs, серед десяти найзаможніших мільярдерів переважають ті, хто збагатився у сфері ІТ та телекомунікацій: Дж. Безос (США) – засновник Amazon.com; Б. Гейт (США), засновник Microsoft; М. Цукерберг (США) – засновник соціальної мережі Facebook; К. Слім (Мексика) – телекомунікаційний магнат; Л. Еллісон – голова ради директорів корпорації Oracle [23]. Зазначимо, що всі українські мільярдери є т. зв. «олігархами», що нажили капітал, володіючи підприємствами у первинному секторі економіки та маючи доступ до державних ресурсів.

Слід наголосити на поглибленні соціальної стратифікації в Україні саме за рахунок стрімкого розвитку ІТ-сектора. Незважаючи на те, що більшість підприємств у цій галузі працюють на умовах аутсорсингу або на іноземних власників, доходи зайнятих у ній суттєво перевищують середні в країні (на думку експертів, приблизно у 7–8 разів, становлячи близько 2 200 дол. США на місяць) [24]. Зауважимо, що близько 80% працівників ІТ-підприємств мають завершену вищу освіту (кваліфікаційні рівні магістра чи спеціаліста); водночас фахівці, зайняті в інших галузях економіки, передусім в бюджетному секторі, в тому числі науковці, на підготовку та самоосвіту яких було витрачено не менше коштів чи часу, отримують значно менші зарплати. Таким чином, рівень освіти в Україні зокрема та у світі в цілому часто не є визначальним чинником диференціації доходів на ринку праці, а цифрова нерівність набуває форми цифрової стратифікації.

Особливо загрозливою є диференціація суспільства через побудову системи т. зв. «соціальних рейтингів», як це вже відбувається в Китаї, а незабаром може набути розповсюдження й у інших державах. Соціальна стратифікація з її традиційними та суспільними критеріями, за версією Wall Street Journal, доповнюється та забезпечується on-line складовою завдяки соціальним мережам. Фактично інформатизація соціального простору та віртуальна активність населення створюють можливості для поділу його на страти, що суттєво обмежить права та свободи громадян (Рамірес В. Б, 2017) [25].

На глобальному рівні цифрова або інформаційна нерівність має форму, як вже зазначалося вище, технологічного розриву між країнами, який відповідно закріплює існування моделі «Центр-Периферія». Країнами Центру, або ядра, є інноваційні економіки – лідери у галузі інформаційних технологій. Щодо країн, які знаходяться на зовнішньому колі Периферії і реалізують стратегію перенесення, діють відцентрові сили, що посилюють поляризацію глобального соціально-економічного розвитку.

Аналіз вище наведених аспектів та проявів соціально-економічної нерівності у сучасному світі, дає можливість зробити висновок про їх круговий і нерозривний причинно-наслідковий зв'язок (рис. 1).

Рис. 1. Основні прояви соціально-економічної нерівності у сучасному світі
Джерело: розроблено автором за власними дослідженнями.

Незважаючи на те, що існує чимало зовнішніх – макроекономічних, природних, політичних детермінантів соціально-економічної нерівності, можна констатувати, що нерівність, як і бідність, є явищем, яке живить саме себе. З огляду на це, подолати якийсь певний вид нерівності, не спрямувавши дієвих економіко-політичних заходів на зменшення інших, неможливо.

Висновки. Міжнародна політика з подолання бідності має бути суттєво скоригована, зважаючи на темпи поляризації глобальної економіки, оскільки її інструментарій переважно не розповсюджується на найбідніші верстви населення. Іншими словами, вона не є достатньо інклюзивною. У цьому контексті можна стверджувати, що технічна допомога країнам з проблемою соціально-економічної нерівності та бідності є пріоритетною, порівняно з фінансовою допомогою, адже остання спрямована переважно на вирішення макроекономічних питань і в силу свого дефляційного характеру часто призводить до поглиблення соціальних проблем країн, особливо тих, що вирізняються низьким рівнем інклюзивності економічного розвитку та неефективністю державних інституцій.

Перспективи подальших досліджень. Окремі питання залишаються без чіткої відповіді та потребують поглибленого вивчення. Серед них: вплив нерівності на розвиток підприємництва, проблема нерівності за податковим навантаженням тощо.

Список використаних джерел

1. Cingano, F. *Trends in Income Inequality and its Impact on Economic Growth* [Електронний ресурс] / F. Cingano // *OECD Social, Employment and Migration Working Papers*, No. 163, OECD Publishing. – 2014. – 64 p. – Режим доступу : <http://dx.doi.org/10.1787/5jxrjncwxv6j-en>.
2. Чуприна О. *Причини і наслідки соціальної нерівності в Україні та світі* / О. А. Чуприна, О. Ю. Назарова, О. О. Чуприна // *Регіональна економіка*. – 2016. – №2. – С. 80–88.
3. Примостка О. *Методичні підходи до оцінки якості життя населення України* / О. примостка // *Регіональна економіка*. – 2016. – С. 80–88.
4. *Нерівність в Україні: масштаби та можливості впливу* / за ред. Е. М. Лібанової–К. : Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України. – 2012. – 404 с.
5. Адамик В. *Соціально-політичні наслідки бідності* / В. Адамик, І. Буринська // *Інноваційні процеси економічного та соціально-культурного розвитку: вітчизняний та зарубіжний досвід : тези доповідей IX Міжнарод. наук.-практ. конф. молодих учених і студентів*. – Тернопіль : ТНЕУ. –2016. – 176 с.
6. *Доклад о неравенстве в мире* *Wid. World*. – 2018.
7. *World Development Indicators (2018)* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://wdi.worldbank.org/table/>.
8. *Нерівність доходів по-українськи: «гірше», ніж у Гондурасі, «краще», ніж у Швеції* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2162366-nerivnist-dohodiv-poukrainski-girse-niz-u-gondurasi-krase-niz-u-svecii.html>.

9. Оpubліковано результати Індексу соціального розвитку 2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www2.deloitte.com/ua/uk/pages/press-room/press-release/2018/social-progress-index-results.html>.
10. Адамик В. Інклюзивний розвиток України та міжнародне фінансове і технічне співробітництво з його активізації / В. Адамик, Д. Лебідь // Вісник ТНЕУ, 2018. – №1. – С. 56–72.
11. На Всесвітньому економічному форумі придумали альтернативу показнику ВВП (2018) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ukr.segodnya.ua/economics/enews/na-vsemirnom-ekonomicheskomy-forume-pridumali-alternativu-rokazatelyu-vvp-1108779.html>.
12. Гендерна нерівність: п'ять порушень прав жінок в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.radiosvoboda.org/a/29085513.html>.
13. Єфремова І. Гендерна нерівність на ринку праці України у сфері інформаційних технологій / І. Єфремова, Т. Марцелюк // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – №1(8). – 2017. – С. 10–16.
14. Gibson-Davis, Ch., Percheski, Ch. (2018) Why the Wealth Gap Hits Families the Hardest, May 18, 2018.
15. Дані державного комітету статистики (2019) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
16. Індекс поточної економічної спроможності: комплексна оцінка соціально-економічної ситуації в Україні. / Людмила Шангіна, Василь Юрчишин. – К. : Заповіт, 2017. – 44 с.
17. Стадвел Дж. Чому Азії вдалося: успіхи і невдачі найдинамічнішого регіону світу. – 2017. – 448 с.
18. Зінчук Т. На початку пошуку стратегії інклюзивного зростання сільської економіки: світовий та європейський підхід / Т. Зінчук // Вісник Сумського національного аграрного університету. – Вип. 4 (68). – 2016. – С. 132–137.
19. Дослідження: Успішність у школі залежить від добробуту родини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.dw.com/uk/%D0%B4%D0%BE%D1%81%D0%BB%D1%96%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D1%83%D1%81%D0%BF%D1%96%D1%88%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C-%D1%83-%D1%88-%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D1%96-%D0%B7%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D0%B6%D0%B8%D1%82%D1%8C-%D0%B2%D1%96%D0%B4-%D0%B4%D0%BE%D0%B1%D1%80%D0%BE%D0%B1%D1%83%D1%82%D1%83-%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B8/a-46007534?fbclid=IwAR0_WuE5csXZreUJSkl3KaxtsnXKULOOiCSzCJpdHTKoXSDI-LtFh_fKZXY.
20. Global Education Monitoring Report, 2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.education-inequalities.org/indicators/edu4#?sort=mean&dimension=community&group=all&age_group=edu4_2024&countries=all
21. Оксамитна С. Освітня нерівність та експансія вищої освіти в Україні / С. Оксамитна // Новий колегіум. – 2014. – № 1. – С. 14–21.
22. Гапченко О. Глобальна цифрова нерівність та її виміри / О. І. Гапченко // Географія та туризм. – Вип. 24. – 2013. – С. 185–191.

23. Найбагатші люди світу – 2018. Рейтинг Forbes [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrreporter.com.ua/politic/ua/najbagatshi-lyudy-svitu-2018-rejtyng-forbes.html>.
24. Паралельний світ: як живе ІТ-галузь в Україні (31 жовтня 2018) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://minfin.com.ua/ua/2018/10/31/35463178/>.
25. Рамірес В. Б. Врахувати все: як Китай запроваджує соціальні рейтинги. Вересень 23, 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://politkrytyka.org/2017/03/23/vrahuvati-vse-yak-kitaj-zaprovadzhuje-sotsialni-rejtingi/>.
26. Прогнімак О. Інклюзивний розвиток України: перешкоди vs перспективи / О. Прогнімак // Економічний вісник Донбасу. – № 1 (51). – 2018. – С. 187–97.

References

1. Cingano F. Trends in Income Inequality and its Impact on Economic Growth. OECD Social, Employment and Migration Working Papers, 2014, No. 163, 64 p., from <http://dx.doi.org/10.1787/5jxrjncwxxv6j-en> [in English].
2. Chupryna O. A., Nazarova O. Yu., Chupryna O. O. Prychyny i naslidky sotsialnoi nerivnosti v Ukraini ta sviti [Causes and effects of social inequality in Ukraine and worldwide]. Rehionalna ekonomika – Regional Economy, 2016, No. 2, p. 80-88 [in Ukrainian].
3. Prymostka O. Metodychni pidkhody do otsinky yakosti zhyttia naselennia Ukrainy [Methodological approaches to assessing the quality of life]. Rehionalna ekonomika – Regional Economy, 2016, p. 80-88 [in Ukrainian].
4. Nerivnist v Ukraini: masshtaby ta mozhlyvosti vplyvu [Inequalities in Ukraine: the scope and opportunities for overcoming them]. Kyiv: Instytut demohrafii ta sotsialnykh doslidzhen imeni M. V. Ptukhy NAN Ukrainy, 2012, 404 p. [in Ukrainian].
5. Adamyk V., Burynska I. Sotsialno-politychni naslidky bidnosti [Social and political effects of poverty]. Innovatsiini protsesy ekonomichnoho ta sotsialno-kulturnoho rozvytku: vitchyzniani ta zarubizhnyi dosvid: tezy dopovidei IX Mizhnarod. nauk.-prakt. konf. molodykh uchenykh i studentiv [Innovation performance of economic and socio-cultural development: national and international practice: proceedings of abstracts of 9th International research and practical conference of young researchers and students]. Ternopil: TNEU, 2016, 176 p. [in Ukrainian].
6. Doklad o neravenstve v mire [The World Inequality Report 2018]. Wid. World, 2018 [in Russian].
7. World Development Indicators 2018, from <http://wdi.worldbank.org/table/> [in English].
8. Nerivnist dokhodiv po-ukrainsky: «hirshe», nizh u Hondurasi, «krashche», nizh u Shvetsii [Income inequality in Ukraine: “worse” than in Honduras, “better” than in Sweden], from <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2162366-nerivnist-dohodiv-poukrainski-girse-niz-u-gondurasi-krase-niz-u-svecii.html> [in Ukrainian].
9. Opublikovano rezultaty Indeksu sotsialnoho rozvytku 2018 [Social development index 2018], from <https://www2.deloitte.com/ua/uk/pages/press-room/press-release/2018/social-progress-index-results.html> [in Ukrainian].

10. Adamyk V., Lebid D. Inkluzyvnyi rozvytok Ukrainy ta mizhnarodne finansove i tekhnichne spivrobitytstvo z yoho aktyvizatsii [Inclusive development: international financial and technical cooperation for its strengthening]. *Visnyk TNEU – The Herald of Ternopil National Economic University*, 2018, No. 1, p. 56-72.
11. Na Vsesvitnomu ekonomichnomu forumi pryдумaly alternatyvu pokaznyku VVP, 2018 [The World Economic Forum has come up with an alternative to GDP, 2018], from <https://ukr.segodnya.ua/economics/enews/na-vsemirnom-ekonomicheskomy-forume-pridumali-alternativu-pokazatelyu-vvp-1108779.html> [in Ukrainian].
12. Henderna nerivnist: piat porushen prav zhinok v Ukraini [Gender inequality: five violations of women's rights], from <https://www.radiosvoboda.org/a/29085513.html> [in Ukrainian].
13. Yefremova I., Martseliuk T. Henderna nerivnist na rynku pratsi Ukrainy u sferi informatsiinykh tekhnolohii [Gender inequality on Ukraine's labour market in the information technology sector]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka – Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv*, 2017, No. 1(8), p. 10-16 [in Ukrainian].
14. Gibson-Davis Ch., Percheski Ch. Why the Wealth Gap Hits Families the Hardest, May 18, 2018 [in English].
15. Dani derzhavnogo komitetu statystyky 2019 [Data of the State Committee of Statistics 2019], from <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].
16. Shanhina L., Yurchyshyn V. Indeks potочноi ekonomichnoi spromozhnosti: kompleksna otsinka sotsialno-ekonomichnoi sytuatsii v Ukraini [Index of current economic capacity: integrated assessment of socio-economic status of Ukraine]. Kyiv: Zapovit, 2017, 44 p. [in Ukrainian].
17. Studwell J. Chomu Azii vdalosia: uspikhy i nevdachi naidynamichnishoho rehionu svitu [How Asia works: success and failure in the world's most dynamic region]. 2017, 448 p. [in Ukrainian].
18. Zinchuk T. Na pochatku poshuku stratehii inkluzyvnoho zrostannia silskoi ekonomiky: svitovi ta yevropeyskiy pidkhid [Beginning to search for a strategy for the inclusive growth of rural economy: national and international approaches]. *Visnyk Sumskoho natsionalnoho ahrarnoho universytetu – Bulletin of Sumy National Agrarian University*, Issue 4 (68), 2016, p. 132-137 [in Ukrainian].
19. Doslidzhennia: Uspishnist u shkoli zalezhyt vid dobrobutu rodyny [Research: school performance depends on the welfare of the family], from <https://www.dw.com/uk/%D0%B4%D0%BE%D1%81%D0%BB%D1%96%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D1%83%D1%81%D0%BF%D1%96%D1%88%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C-%D1%83-%D1%88-%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D1%96-%D0%B7%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D0%B6%D0%B8%D1%82%D1%8C-%D0%B2%D1%96%D0%B4-%D0%B4%D0%BE%D0%B1%D1%80%D0%BE%D0%B1%D1%83%D1%82%D1%83-%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B8/a-46007534> [in Ukrainian].
20. Global Education Monitoring Report, 2018, from https://www.education-inequalities.org/indicators/edu4#?sort=mean&dimension=community&group=all&age_group=edu4_2024&countries=all [in English].

21. Oksamytna S. Osvitnia nerivnist ta ekspansiia vyshchoi osvity v Ukraini [Educational inequality and university expansion in Ukraine]. *Novyi kolehium – New Collegium*, 2014, No. 1, p. 14-21 [in Ukrainian].
22. Napchenko O. I. Hlobalna tsyfrova nerivnist ta yii vymiry [Global digital inequality and its scope]. *Heohrafiia ta turizm – Geography and Tourism*, 2013, Issue 24, p. 185-191 [in Ukrainian].
23. Naibahatshi liudy svitu 2018. Reitynh Forbes [The richest people in the world 2018. Forbes Rating], from <http://ukrreporter.com.ua/politic/ua/najbagatshi-lyudy-svitu-2018-rejtyng-forbes.html> [in Ukrainian].
24. Paralelnyi svit: yak zhyve IT-haluz v Ukraini (31 zhovtnia 2018) [The parallel universe: how IT sector works in Ukraine, 31 October 2018]. from <https://minfin.com.ua/ua/2018/10/31/35463178/> [in Ukrainian].
25. Ramirez V. B. Vrahuvaty vse: yak Kytai zaprovadzhuie sotsialni reitynhy. Veresen 23, 2017 [What If a Social Score Determined Your Success? China's About to Find Out], from <https://politkrytyka.org/2017/03/23/vrahuvati-vse-yak-kitaj-zaprovadzhuie-sotsialni-rejtingi/> [in Ukrainian].
26. Prohnyimak O. Inkluzyvnyi rozvytok Ukrainy: pereshkody vs perspektyvy [Inclusive development in Ukraine: restraints and prospects]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – The Economic Bulletin of Donbass*, 2018, No. 1(51), p. 187-197 [in Ukrainian].

Редакція отримала матеріал 28 грудня 2018 р.